

"לייפציג מאוד מוצאת חן בעיניי", כתב ב-1917 ש"י עגנון למו"ל שלו,

ש"ז שוקן. עגנון ישב בלייפציג שבגרמניה תקופה מסוימת ואף הקדיש לה את

ספרו "בחנותו של מר לובלין". כיום צריך להצטייד בהרבה דמיון ובמפת רחובות

ישנה כדי למצוא את שרידי העיר היהודית-עגנונית. מסע בטעם של פעם

גרמניה כארץ של מהגרים מאז ומעולם ומבקשת לחנך את הגרמנים של היום לסובלנות כלפי "האחר", בין היתר כלפי המהגרים היהודים החדשים ממזרח אירופה. אולם המצב הכלכלי בגרמניה המזרחית לשעבר, ולייפציג בתוכה, לא הפך את העיר ליעד מועדף של מהגרים (ראו "מסע אחר" 98).

עיר שתמיד מתחדשת

לייפציג ממשיכה להיות עיר של ירידים, אבל צריך לא מעט דמיון כדי להצליח לראות אותה היום בעיניו של מבקר יהודי ממזרח אירופה, או בעיניו של מ"י ברדיצ'בסקי, שכתב עליה בעת ביקור קצר בסוף שנת 1912: "עיר מיוחדת במינה, גדולה, מרווחת, חנויות עצומות – רק טיפוס האדם עושה רושם מדכא". במסלולו של התייר בן זמננו העיר היא תחנה קצרה, המצטיירת כעוד אחת מן הערים העתיקות הרבות של גרמניה, ובה כמה בניינים היסטוריים השווים ביקור. למעשה, לייפציג היא תמיד עיר שמתחדשת.

צילום: משה ש

כיכר העיר ובית העירייה החדש, ראשית המאה ה-21. מרכז היסטורי חדיש ומצוחצח, לאחר איחוד גרמניה

גתה, שבא אליה בשנת 1749, בהיותו בן 16, כדי ללמוד בה משפטים, כתב: "לייפציג אינה

מזכירה לצופה בה שום זמנים של עבר קדום; אנדרטותיה מספרות רק על תקופה חדשה מן העבר הקרוב של פעילי-תה המסחרית". גתה מצא "עולם אזרחי מלא" בבניינים העצומים, "שחזיתותיהם פונות אל שני רחובות מעבר מזה וגם מעבר לזה".

גם העיר המתחדשת של ימי גתה, שזכתה, כמו ערים אחרות, לכינוי "פריז הקטנה", שינתה מאז המאה ה-18 את פניה כמה פעמים. ש"י עגנון, ששהה בה שתי תקופות קצרות (לסירוגין בשנים 1917-1918 וכחצי שנה ב-1930) – ואשר כתב עליה את הרומן העברי היחיד, למיטב ידיעתי, המוקדש לעיר בגרמניה: "בחנותו של מר לובלין", מתרחש בימי מלחמת העולם הראשונה – מצא אותה

כשירדתי בתחנת הרכבת הגדולה והמשופצת של לייפציג (Leipzig) שבמדינת סקסוניה (Saxonia), ניסיתי לראות אותה לרגע בעיניו של אחד מאותם סוחרים יהודים רבים, שהגיעו מאז ימי הביניים ממזרח אירופה לירידי המסחר המפורסמים שלה. בשנים 1688-1764, למשל, באו אליה כ-82 אלף סוחרים. הם הקימו את הרובע היהודי ברחוב היהודים הישן (Judengasse), הנזכר לראשונה כבר בשנת 1359. לרובם, אפשר לשער, היה המסע הארוך בעגלות ואחר כך ברכבות אירוע גדול, והם היו מלאי פליאה מהעיר הגדולה. היהודים האלה תרמו לצביונה של לייפציג, שיוהאן וולפגנג פון גתה תיאר אותה כעיר מסחר בינלאומית, מלאה ב"תושבי ארצות המזרח, הפולנים והרוסיים, במלבושיהם המוזרים".

ב"תושבי ארצות המזרח" התכוון גתה כנראה גם ליהודים ממזרח אירופה, אף שלא ציין זאת במפורש. גם ש"י עגנון, שביקר בלייפציג לראשונה בשנת 1917, מצא בה בעיקר יהודים מן המזרח (או-סטיון): "בכל מקום שאני הולך אני מוצא שם יהודים שאינם מסתירים את יהדותם בבגדים של אומות ויוצאים במלבושיהם שלבשו הם ואבותיהם ואבותיהם במקומותיהם בעריהם שבאו משם[...]".

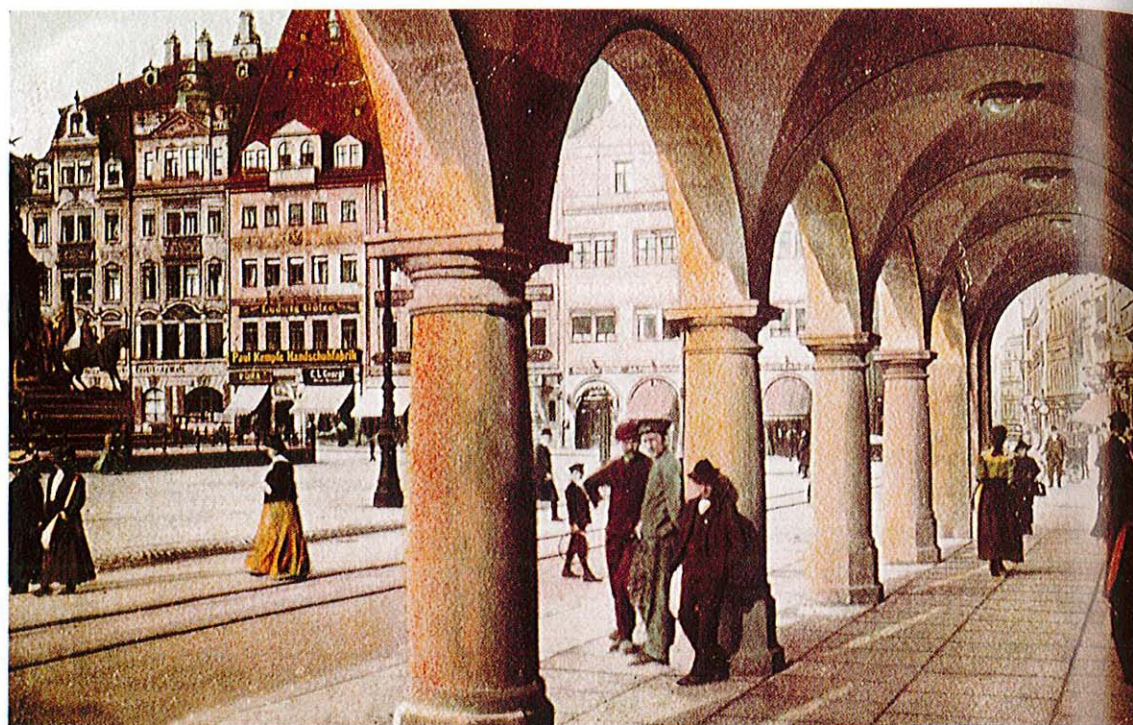
כיום אין כאן דבר כמעט שמזכיר את נוכחותם של היהודים בעיר. כ-9,000 יהודים חיו בה בשנת 1937, ערב מלחמת העולם השנייה, וכמה ספרי זיכרון נכתבו כדי להנציח את תולדות הקהילה הזאת. כדי לחדש את מעמדה של העיר כמרכז של מחקר במדעי היהדות, ייסדו ממשלת סקסוניה ועיריית לייפציג לפני כמה שנים מכון מחקר להיסטוריה של יהודי מזרח אירופה ותרבותם על שם ההיסטוריון שמעון דובנוב. בבית העירייה הישן, שהפך למוזיאון עירוני, נפתחה בספטמבר 2000 תערוכה, שנושאה הוא הזרים בגרמניה והגרמנים בארצות נכר. התערוכה מתארת את

כיכר העיר ובית העירייה הישן, ראשית המאה העשרים. "בכל מקום שאני הולך אני מוצא שם יהודים שאינם מסתירים את יהדותם בבגדים של אומות ויוצאים במלבושיהם שלבשו הם ואבותיהם ואבותיהם", כתב עגנון, שביקר בלייפציג לראשונה ב-1917

בעירו של הסוחר מלובלין

כתב: יעקב שביט

פסאד' בקצה הכיכר ובית העירייה הישן, ראשית המאה העשרים. "עגנון", כותב דן לאור, "אהב לסייר ברחובותיה הצרים והנפתלים של העיר, לחצות את הפסאד'ים שחנויות קטנות בצדם, להתבונן בבניינים ההיסטוריים ומדי פעם לסור אל איזור השוק הישן"

הורס את הבניין הישן בן שבע החנויות שנועד להריסה ברחוב ביטכר (Böttcher) כדי להקים בניין אחר במקומו, אלא שומר עליו בצבינו הישן. מר לובלין משמר את הישן לא בגלל אהבת העבר הגרמני, אלא כדי לא להסתכן בהוצאת, אולם הוא, הסוחר היהודי שזה מקרוב בא לעיר מגליציה (Galicia), האיזור שרבים מתושביה היהודים של לייפציג הגיעו ממנו, זוכה לתשבחות מצד "כל אוהבי קדמוניות".

שמירה על הישן היא אחת התכונות שהקנו למר לובלין את מעמדו בעיר. בעוד שהמכובדים היהודים של לייפציג, היושבים בה שנים רבות לפניו, נסחמו בזרם החידושים בניסיון להידמות לגרמנים, מר לובלין לא הלך בתלם ההתבוללות. שרי העיר לא מצאו במכובדים אלה עניין, כותב עגנון, משום שהיו דומים לגרמנים, והעדיפו אותם, משום ששמר על עצמיותו (בכל מקרה, שימורו של הישן אינו מונע מלובלין להכניס לבית העסק שלו חידושים מודרניים: שימוש בטלגרמות ובטלפונים כדי לקבל הזמנות).

כשהיא משנה צורה. תהליך השינוי החל אחרי מלחמת פרוסיה-צרפת: "כל בתי לייפציג [ש]כולם חדשים ואין בית ששנותיו למעלה מארבעים חמישים שנה. ואפילו בתים הרבה בלייפציג שבשנותיהם דומים הם לאותם שאתה מכירים מתוך תמונות ישנות אינם אלא עשויים כדוגמתם".

בעיר אין זכר "לאותם הבתים שנתיהדה לייפציג על ידיהם" בעבר הלא רחוק. מאז, העיר נפגעה בהפצצות מן האוויר של בעלות הברית בסוף מלחמת העולם השנייה, שוקמה בתקופה הקומוניסטית ושוב בעשור האחרון, לאחר נפילתה של חומת ברלין. העיר הישנה הפכה

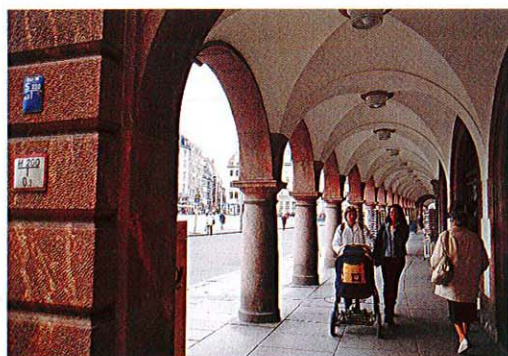
לבילי של בניינים ישנים, משוחזרים ומודרניים. חסידי השימור האורבני יעקמו את אפס, הרבה פעמים בצדק, לנר כח הקרבה הזאת בין הישן, שבעצם אינו ישן כל כך, ובין הבנייה המודרנית.

עגנון הצביע על האירוניה ההיסטורית, שדווקא מר ארנו (אהרן) לובלין, גיבורו של הרומן, הסוחר בכלי בית, אינו

"במקום ללכת בעזרתם של מדרכי התיירים, אמרתי לעצמי, לך בעזרת עגנון ונסה לראות את העיר דרך עיניו של סופר יהודי גדול"

דו הקודם: בית המסחר לפרוות של האחים אשוקוויץ (Assuchewitz). מבוא המוזנח של הבניין מעוטר בתבליט גבס של חיות ושל תמונות ציד.

האם אפשר ללמוד משהו על לייפציג של בין שתי מלחמות העולם ושל העבר הרחוק יותר מהרומן של עגנון ומהביוגרפיה שלו? "לייפציג מאוד מוצאת חן בעיני", כתב עגנון לשי" שוקן. "עגנון", כותב הביוגרף שלו, דן לאור, "אהב לסייר ברחובותיה הצרים והנפתלים של העיר, לחצות את הפסאד'ים שחנויות קטנות בצדם, לצאת אל הכיכר המרכזית שבה התקיימו הירידים המפורסמים, להתבונן בבניינים ההיסטוריים של העיר, לבקר בחנויות הספרים, ומדי פעם לסור אל איזור השוק הישן".

הפסאד' בקצה הכיכר, 2001. לאחר נפילת חומת ברלין שופץ מן היסוד המרכז ההיסטורי העשיר של העיר

אולם לו הייתי הולך רק בעקבות עגנון, לא הייתי נכנס כמעט למקומות ההיסטוריים של העיר ולא הייתי יודע על האיש החשוב שהתגורר ויצרו בה. אין, לא במכתביו ולא ברומן שלו, אף רמז לכך שעגנון נכנס אל המבנים האלה. ייתכן שלא הדיר את רגליו מהם, אלא שהביקור בהם היה כה מובן מאליה עד שלא היה צורך לציין, כפי שתושב עיר,

אורח נוטה ללון

במקום ללכת בעזרתם של מדרכי תיירים או ביוגרפיות של גרמנים ידועי שם, שחיו בעיר פרק זמן כזה או אחר, אמרתי לעצמי, לך בעקבות עגנון ונסה לראות את העיר דרך עיניו של סופר יהודי גדול. סיור כזה אינו פשוט, שכן שמות הרחובות השתנו מאז היה כאן עגנון

אורח נוטה ללון. חלק מהביתים כבר אינם קיימים, ובהם גם חנות של מר לובלין. גם חנות הפרוות של אחיו של עגנון, אנשל צ'צ'קס, שעמדה ברחוב ניקולאי 10, ליד כנסיית ניקולאי (Nikolaikirche), איננה, והדירות השונות שעגנון נדד ביניהן כבר לא קיימות. ההליכה בעקבותיו של עגנון ובעקבות גיבור ספרו מחייבת להיעזר במפת רחובות ישנה משנת 1884, שאותה ניתן לרכוש בחנויות רבות. רק בעזרתה יכולתי לזהות את

המקומות בשוק של ברול (Brühl), ליד תחנת הרכבת החדשה בימים ההם, שהוקמה ב-1915 והיתה הגדולה ביותר באירופה. רק בניין אחד שנתר עומד על תלול, לחוץ בין שני בניינים חדשים, הוא זכר להיותה של לייפציג מרכז למסחר יהודי. המתבונן בבניין יוכל להבחין בשלט המציין את ייעודו

השוק החדש, ראשית המאה העשרים. לייפציג היתה בירת הספר של גרמניה. עגנון הרבה לשוטט בבתי מסחר לספרים בעיר בחיפוש אחר ספרים יקרי ערך עבור שי" שוקן

ובסיבוכיה עגנון מגלה בקיאות מפתיעה".
על רקע הדברים האלה אפשר לשאול: האם עגנון באמת הכיר אותה? האם חש בסימניה של הסופה המתקרבת, או שגם הוא לא הבחין. בשטן האוחז בעורפם של הגרמנים? למעשה, ההיסטוריה הגרמנית הפתיעה גם אותו, משום שהוא אינו רומז כלל על הצל השחור שהחל לרבוץ על שמי גרמניה בתקופת שהותו בה.

בין אנדרטות לספרים

עולמו של עגנון היה לייפציג היהודית והספרים. לייפציג היתה "בירת הספר" של גרמניה, ועגנון הרבה לשוטט בבתי המסחר לספרים בחיפוש אחר ספרים יקרי ערך ודברי דפוס נדירים עבור ש"ז שוקן.

גם היום יש בלייפציג הרבה בתי

מסחר כאלה: כשבעים חנויות ספרים, כולל חנויות לספרים עתיקים, המרוכזות בעיקר בעיר העתיקה. עגנון ביקר גם בספרייה הגרמנית (Deutsche Bücherei), שהוקמה בשנת 1912, כחמש שנים לפני שהותו הראשונה בה, ובספרייה האוניברסיטה.

הספרייה הלאומית הוקמה בעיר משום שאגודת סוחרי הספרים הגרמנים ישבה בה, והתרכזו בה הוצאות ספרים

אנדרטת קרב האומות הוקמה ב־1913 לציון מאה שנים לסילוקו של נפוליאון מאדמת גרמניה, בעקבות הניצחון על צבאו בקרב לייפציג ב־1813. עגנון לא טרח לבקר כאן. עולמו היה לייפציג היהודית והספרים

האזכור היחיד של חיי המוזיקה העשירים של לייפציג בכתב עגנון נוגע לארתור ניקיש, מנצחה היהודי המומר של התזמורת באותן שנים. אם ההתעלמות הזאת מהעבר של לייפציג מפליאה, הרי שאין זה מפליא כלל שעגנון לא טרח לנסוע בחשמלית כדי להשקיף על המונומנט הגדול והמסיבי, ב־Völkerschlachtdenkmal (אנדרטה לקרב העמים), ולטפס 500 מדרגות למרומיו.

מונומנט זה הוקם ב־1913 לציון מאה שנים לניצחון של צבאות פרוסיה, אוסטרו-הונגריה ורוסיה על צבאו של נפוליאון בקרב לייפציג (המכונה "קרב הארמונות") ב־1813.

התייר, ואפילו אורח ליום או ליומיים, רואה בעיר הרבה יותר ממה שראה בה עגנון במשך למעלה משנה, אך האם הוא גם

רואה אותה טוב יותר ממנו? התייר רואה בניינים ואנדרטות, הולך לשמוע קונצרט או מבקר בתערוכה, אבל האם הוא יכול להכיר את לייפציג האנושית כפי שעגנון למד להכיר אותה? על כריכתו האחורית של הרומן נכתב כי "אין סופר יהודי שהשכיל לרדת לעומקן של הנפשות הנפתלות של הגרמנים כעגנון. הוא מציג לפנינו את הגרמנים בסיפורו כמוצרי ההיסטוריה הגרמנית בת אלף השנים, שבנבכייה

כיום אין זכר "לאותם הבתים שנתייחדה לייפציג על ידיהם". העיר נפגעה בהפצצות בעלות הברית בסוף מלחמת העולם השנייה, שוקמה בתקופה הקומוניסטית ושוב בעשור האחרון, והפכה לבילי של בניינים ישנים, משוחזרים ומודרניים

"עיר מיוחדת במינה, גדולה, מרווחת, חנויות עצומות - רק טיפוס האדם עושה רושם מדכא", כתב על לייפציג הסופר מ"י ברדיצ'בסקי

לא הבחין בצל השחור

עגנון אולי ביקר באופרה של לייפציג, אולם לא הלך לקונצרט של תזמורת הגוונדהאוז (שהבניין החדש שלה, ובו 1,900 מושבים, נחנך ב־1981, לאחר שהישן נהרס בהפצצה מן האוויר ב־1944). כמו כן אין ברומן או במכתביו כל רמז לכך שנכנס אי פעם לכנסיית תומס (Thomaskirche) העתיקה, המשופצת בימים האלה - שבה שימש יוהאן סבסטיאן באך מנצח המקהלה במשך 27 שנה (1723-1750) - כדי לשמוע ביום שישי, בשבת או בראשון את שירתה של מקהלת הנערים המפורסמת של הכנסייה (Thomanerchor), או שביקר במוזיאון בביתו של באך או בביתו של פליקס ברטולומי מנדלסון (ראו "מסע אחר" 98).

בניגוד למבקר לשעה, נוהג בדרך כלל.

בכל מקרה, עגנון אינו מקדיש תשומת לב לעברה של העיר - לא רק להיסטוריה הפוליטית, אלא גם למעמדה כמרכז של תרבות והשכלה. הוא לא מזכיר ולו במלה את גתה, למשל, ואין עדות לכך שביקר במרתף אורבך המפורסם, שנפתח ב־1525. זהו אולם רחב ידיים, השוכן היום מתחת למרכז מסחרי חדש. לשם, כדי לחגוג "בחברת אנשים עליזה", הביא מפיסטו את פאוסט במחזה המפורסם של גתה ומילא עוד ועוד את כוסות היין של החוגגים, כשהוא מלמד את פאוסט, לפני שיצאו מהמרתף רכובים על גבי חבית, כי "לא ירגיש ההמון בשטן לעולם / ואף בשעה שיאחז בעורפם" (מתוך תרגומו של יעקב כהן).

לייפציג 2001: עיר תוססת ועדכנית עם חיי לילה עשירים ובתי קפה מלאי סטודנטים. אולם המצב הכלכלי הקשה במזרח גרמניה לשעבר מונע ממנה להפוך ליעד מועדף של מהגרים

ובתי דפוס רבים.

אחד הספרים, "Glossa Super Apocalipsim", הודפס בה ב"1481, ובה הודפס ה"פורים שפיל" הראשון ביידיש ב-1697. אין זה פלא שש"ז שוקן בחר בדפוס דרוגולין (ששכן ברחוב סולומון 5) כבית הדפוס המתאים ביותר לכתבי עגנון. ב-1930 חזר אליה עגנון כדי לעבור על יריעות ההגהה. בלייפציג נערך יריד הספרים השנתי הגדול, אינספור ספרים בתחומים השונים של מדעי היהדות ראו בה אור, ובכלל זה גם ספרים עבריים רבים. רשימת הספרים הארוכה שראו אור בבתי הדפוס שלה היא ראי נאמן להיסטוריה העשירה של מדעי היהדות לענפיהם השונים, אם כי נכללים בה גם לא מעט ספרים נגד היהדות. עגנון כותב על המלומדים הגרמנים, "שעוסקים בכתבי

הקודש ובלשון הקודש וכותבים עלינו כתבי עמל ואון". זהו הרמז היחיד ברומן לאנטישמיות הגרמנית, למה שמכונה "האנטישמיות המלומדת".

לייפציג מתהדרת באנדרטה של גתה (שהוקמה בשנת 1903) ובאנדרטות של עוד כמה דמויות, ששהו בה פרק זמן מסוים בחייהן (בטהובן, באך והפילוסוף לייבניץ). אולם גם האנדרטות יודעות לספר על טיבו של העבר הלא רחוק: פסלו של מנדלסון, שהחל לנצח על תזמורת הגוונדהאוז ב-1835, נהרס על ידי המשטר הנאצי, ובמקומו הוצב פסל חדש. ומי יודע, אולי יתעורר מישהו להציב במקום גם יד לשהותו הקצרה של עגנון בעיר.

תודת המערכת להוצאת שוקן על העזרה בהכנת הכתבה.

מורה נבוכים

19:00-9:00, בשבת בשעות 16:00-9:00 וביום ראשון בשעות 14:00-9:00. אפשר לקבל בה מפות ומידע מפורט. פרטים בטל' 49-341-7104260/5 ובאתר האינטרנט www.leipzig.de.

■ **תערוכה:** בבניין העירייה הישן (Altes Rathaus), המשמש כמוזיאון, מוצגת תערוכה על חיי היהודים בלייפציג. המוזיאון פתוח בימים שלישי עד חמישי בשעות 18:00-10:00. יש קטלוג באנגלית. הכניסה בתשלום. פרטים בטל' 49-341-965130.

■ **אשרה והגעה:** ישראלים אינם זקוקים לאשרת כניסה לגרמניה. לייפציג נמצאת כ-190 קילומטר מברלין, שאלה אפשר להגיע בטיסות ישירות של אל על (בימים ראשון, שלישי ושישי). מברלין אפשר להמשיך ללייפציג בטיסה פנימית או ברכבת. ■ **מידע:** לשכת התיירות של לייפציג נמצאת ברחוב Richard Wagner מספר 1, מול היציאה מתחנת הרכבת (בצדו הפנימי של כביש הטבעת המקיף את העיר). הלשכה פתוחה בימים שני עד שישי בשעות

פרופ' יעקב שביט - פרופסור בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל אביב. גר בתל אביב